

Μνήμων

Τόμ. 37 (2019)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ● ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ● ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ● ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ● ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Τρέσιος († 1840) και η «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ● ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ● ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Το τυπογραφείο και «Βεργατικό Εκδοτικό "Το Άστρο"»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κοινοματικού τυπογραφείου (1927-1931) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ● ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφροισομένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γυαυθακαποθήκες στο Λαγείο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκων της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Γεώργιος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβεντής, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάκης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητριάδης, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρθία, Ελένη Γιαρά

37

ΑΘΗΝΑ 2019-2020

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.36805](https://doi.org/10.12681/mnimon.36805)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ Γ. Δ. (2024). ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019). *Μνήμων*, 37, 279-284.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.36805>

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ❖ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ❖ ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ❖ ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ❖ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος († 1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ❖ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ❖ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) ❖ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ❖ ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Ίκαρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γκαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μελέτες

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο . . .	11-44
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869).	45-70
ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα	71-104
ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού	105-124
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ:	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφέσιος (†1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του	125-158
ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα . .	159-170
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) . .	171-194
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές	195-220
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτού- του Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργα- νισμός.	221-248

Προσεγγίσεις

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (15.12.1931 – 18.7.2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της	249-258
--	---------

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα . .	259-276
--	---------

Μνήμη Κωνσταντίνου Ντόκου (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ 277-284

Βιβλιοκρισίες

Γκαρος Μαντούβαλος, *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχειρήση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 463 σ. (Βαγγέλης Σαράφης) 285-288

Nikolaos A. Chrissidis, *An Academy at the Court of the Tsars. Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*, Northern Illinois University Press, 2016, 384 σ. (Γιάννης Καρράς) . . . 288-291

Katerina Galani, *British Shipping in the Mediterranean during the Napoleonic Wars. The Untold Story of a Successful Adaptation*, Leiden – Βοστώνη, Brill, 2017, 278 σ. (Γκαρος Μαντούβαλος) 292-298

Le consulat de Venise, tome II (1750-1751) και III (1752-1753), publiés par Nicolas E. Karapidakis, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Études de l'Histoire de Chypre, Nicosie 2017, 538+735 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου) 298-302

Βασίλειος Γ. Μαργακός, «Μόνον ἐπὶ τούτῳ καυχῶμαι: ὅτι τὴν πατρίδα ἠγάπησα». *Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις τῆς πατρίδας στὸν Γκριγκὸρ Παρλίτσεφ (1830-1893)*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2018, 480 σ. (Σοφία Ματθαίου) 302-308

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔγρεο, φίλα μᾶτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018, 8ο μικρό, 235 σ. (Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης) 308-316

Ἑλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες, ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀναστασία Παπαδία-Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Τμῆμα Ἱστορίας και Ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἱστορήματα 7, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Εὐρασία, 2018, 686 σ. (Γιάννης Κόκκωνας) 317-327

Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War*

<i>Failed to End, 1917-1923</i> , London, Penguin Books, 2017, 464 σ. (ελληνική έκδοση: <i>Οι Ηττημένοι. Γιατί δεν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 1917-1923</i> , μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018, 414 σ.) (Ελλη Λεμονίδου) . . .	327-334
<i>Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015</i> , επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ. (Νικόλαος Μπουμπάρης) . . .	334-338
<i>Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο πέλαγος (τέλη 14ου – αρχές 19ου αιώνα)</i> , επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2018, 382 σ. (Δημοσθένης Α. Δόνος) . . .	339-342
<i>Άννα Ματθαίου, Οικογένεια και σεξουαλικότητα, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Ελληνικές μαρτυρίες, 17ος – αρχές 19ου αι.</i> , Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 2019, 276 σ. (Δημήτρης Δημητρώπουλος)	342-346
<i>Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους</i> , Αθήνα, Θεμέλιο, 2019, 320 σ. (Στρατής Μπουρνάζος) . . .	346-350
<i>Εύη Καρούζου, Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2019, 256 σ. (Κατερίνα Γαρδίκα).	350-353
<i>Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)</i> , Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου) . . .	354-358
<i>Σοφία Λαΐου, Μαρίνος Σαρηγιάννης, Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά</i> , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 184 σ. (Ελένη Γκαρά)	359-366

Χρονικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2019-2020

Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2019-2020 . . .	367
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	367-368
Β'. Συνέδρια – Ημερίδες	369
Γ'. Εκδόσεις	369

Δ'. Το Facebook της EMNE	369
Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2020-2021 . . .	370
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	370-371
Β'. Συνέδριο	371-372
Γ'. Το Facebook της EMNE	372
Ευρετήριο τόμου 37 (2019-2020)	373-396
Contents – Table des matières	397-398

Αργά το βράδυ της 1ης Οκτωβρίου 2019 έφυγε από τη ζωή ο Κωνσταντίνος Ντόκος, Ομότιμος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, όπου δίδαξε από το 1990 μέχρι το 2001. Μετά την αφυπηρέτησή του συνέχισε επί σειρά ετών να διδάσκει σε μεταπτυχιακά προγράμματα και σεμινάρια. Υπήρξε ένας από τους πρώτους διδάσκοντες στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ελληνορωμαϊκές-Ελληνοϊταλικές Σπουδές» του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, το οποίο στήριξε ανελλιπώς από το 2009 έως το 2016.

Ο Ντίνος, για τα οικεία του πρόσωπα, γεννημένος το 1934 στην Αθήνα, φοίτησε στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ (1954-1958), απ' όπου έλαβε το πτυχίο του το 1959. Αμέσως μετά την αποφοίτησή του εργάστηκε για ένα έτος στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών με αντικείμενο την οργάνωση και ανακατάταξη ιστορικού και λαογραφικού υλικού από την περιοχή της Καππαδοκίας.

Από τον Ιανουάριο του 1962 έως τον Ιούνιο του 1964, μετά την ολοκλήρωση της στρατιωτικής του θητείας (1960-1962), έλαβε, κατόπιν εξετάσεων, υποτροφία από την Ακαδημία Αθηνών, που του επέτρεψε να εργαστεί ερευνητικά στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, του οποίου υπήρξε ο πρώτος υπότροφος ερευνητής. Στη Βενετία μελέτησε σε αρχεία και βιβλιοθήκες της πόλης και συγκέντρωσε υλικό γύρω από διάφορα θέματα της ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, υλικό που θα αποτελούσε τη βάση για μελλοντικές του δημοσιεύσεις και κυρίως για τη διδακτορική του διατριβή. Φοίτησε ταυτόχρονα στην περίφημη Σχολή Παλαιογραφίας, Αρχειονομίας και Διπλωματικής των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας.

Ένα περίπου έτος μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, τον Ιούλιο του 1965, διορίστηκε βοηθός στο Ιστορικό Σπουδαστήριο του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Με την ιδιότητα αυτή από το 1968 έως το 1974 δίδαξε ποικίλα θέματα της Μεσαιωνικής και Νεότερης Ιστορίας, καθώς και βοηθητικές επιστήμες της Ιστορίας.

Οι πολιτικές του ιδέες κατά τη διάρκεια της δικτατορίας εμπόδισαν την έγκαιρη ολοκλήρωση της διδακτορικής του διατριβής, με θέμα *Η Στερεά Ελλάς κατά τον Ενετοτουρκικόν Πόλεμον (1684-1699)* και ο *Σαλώνων Φιλόθεος*, την οποία θα κατόρθωνε να υποστηρίξει μόλις στις 31 Μαΐου 1974.

Μετά την ανακήρυξή του ως διδάκτορα, το 1975 απέκτησε την ιδιότητα του επιμελητή στο Ιστορικό Σπουδαστήριο του ΕΚΠΑ, την οποία

διατήρησε μέχρι τον Δεκέμβριο του 1979, οπότε παραιτήθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Με αυτή την ιδιότητα δίδαξε Ελληνική και Λατινική Παλαιογραφία, Λατινική Διπλωματική και Ιστορία της Βενετοκρατούμενης Κύπρου και Πελοποννήσου στους φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και των Ξενογλωσσών Τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής.

Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα είχε δείξει τις ιδιαίτερες ικανότητές του να εργάζεται ομαδικά και να εμπνέει νέους φοιτητές στην Ιστορία και στις βοηθητικές της επιστήμες. Σε αυτό το πλαίσιο καθοδήγησε μεγάλο αριθμό μαθητών, πολλοί από τους οποίους θα καταλάμβαναν αργότερα θέσεις καθηγητών και ερευνητών σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Το μειλίχιο ύφος, η ευρυμάθεια, η ταπεινότητα καθιστούσαν τα μαθήματά του μια μεγάλη χαρά για όσους τα παρακολουθούσαν, πρώτα απ' όλα όμως για εκείνον.

Ο ίδιος, στο βιογραφικό σημείωμα που υπέβαλε το 1999 για την εξέλιξή του στη βαθμίδα του Καθηγητή, σημείωνε τα εξής:

Εξάλλου την εποχή που υπηρετούσα στο Ιστορικό Σπουδαστήριο της Φιλοσοφικής Σχολής [...] παράλληλα με τις τυπικές υπηρεσιακές μου υποχρεώσεις, η προσοχή μου στράφηκε προς τους φοιτητές εκείνους που είχαν επιστημονικά ενδιαφέροντα και εκδήλωναν ερευνητική διάθεση, την οποία, ίσως, στην περίοδο εκείνη της Επταετίας, δεν ικανοποιούσε το περιεχόμενο του επίσημου διδακτικού προγράμματος της Σχολής. Έχοντας την άποψη ότι οι βοηθητικές επιστήμες της ιστορίας και ειδικότερα η γνώση της ελληνικής και λατινικής Παλαιογραφίας θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα σταθερό εφόδιο ή έστω ένα κέντρισμα για τον επιστημονικό προσανατολισμό εκείνων που ενδιαφέρονταν για τη μεσαιωνική και νεότερη ελληνική ιστορία, συγκέντρωσα έναν κύκλο προσωπικών μαθητών, τελειοφοίτων ή και αποφοίτων, και άρχισα συστηματικά να τους διδάσκω (αμισθί και εκτός Πανεπιστημίου) ελληνική και λατινική Παλαιογραφία. Το φροντιστήριο αυτό της Παλαιογραφίας λειτούργησε για αρκετά χρόνια και οι περισσότεροι από τους μαθητές μου είχαν την ευκαιρία να προετοιμαστούν κατάλληλα και να πετύχουν στις εξετάσεις που έγιναν κατά καιρούς για τις υποτροφίες του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας. Αρκετοί από τους μαθητές μου, ύστερα από μετεκπαίδευση ως υπότροφοι του Ελληνικού Ινστιτούτου ή άλλων επιστημονικών ιδρυμάτων του εξωτερικού, υπηρετούν τώρα σε ερευνητικά κέντρα ή στο Πανεπιστήμιο.

Σημαντικό όμως θα μπορούσε να θεωρηθεί και το γεγονός ότι από το φροντιστήριο της Παλαιογραφίας ξεκίνησε μια επιστημονική προσπάθεια

που σιγά-σιγά, με πολύ ενθουσιασμό και ανάλογους κόπους, ευδοκίμησε και τώρα κατέχει σημαντική θέση στον χώρο της ελληνικής ιστορικής έρευνας: από τον κύκλο των μαθητών και των φίλων του φροντιστηρίου των ετών 1969-1971 ιδρύθηκε η Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία, που αργότερα μετονομάστηκε σε Εταιρεία Μελέτης του Νέου Ελληνισμού (EMNE), ενώ συγχρόνως άρχισε να εκδίδεται ως επιστημονικό όργανο της Εταιρείας το ετήσιο περιοδικό *Μνήμων*, που έχει ήδη καταλάβει μια σημαντική θέση ανάμεσα στα επιστημονικά περιοδικά της χώρας. Στη σύσταση της Εταιρείας και τη λειτουργία της πήρα ενεργό μέρος είτε ως ένα από τα κύρια ιδρυτικά μέλη είτε ως μέλος της διοίκησής της. Παράλληλα, συνέβαλα θετικά στην έκδοση του περιοδικού.

Όπως σημειώνεται στην ιστοσελίδα της Εταιρείας Μελέτης του Νέου Ελληνισμού, σε μια από τις πρώτες κλειστές συναντήσεις που έλαβαν χώρα σε σπίτια μελών, ο Ντίνος Ντόκος παρουσίασε εισήγηση με θέμα «Μαρξ και ιστορικός υλισμός». Όταν η Εταιρεία απέκτησε σταθερό χώρο, στην οδό Ισαύρων, συνέχισε να παραδίδει κι εκεί μαθήματα ελληνικής και λατινικής παλαιογραφίας. Στις 19 Νοεμβρίου 1975, σε συνεργασία με τη Λυδία Τρύφωνα, παρουσίασαν εισήγηση για την ιστορία του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού.²

Τα χρόνια του Ιονίου

Το 1990 θα επανερχόταν στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, καθώς εκλέχθηκε Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Μέχρι τον Ιούνιο του 2001, οπότε και αφυπηρέτησε, δίδαξε Νεότερη Ελληνική Ιστορία, Ιστορία της Λατινοκρατίας και Λατινική Παλαιογραφία, ενώ ίδρυσε το Εργαστήρι Βοηθητικών Επιστημών της Ιστορίας.

Στο Ιόνιο συνέχισε τα σεμινάρια παλαιογραφίας, τυπικά και άτυπα, συγκεντρώνοντας εκ νέου γύρω του προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες που ενδιαφέρονταν για τη μελέτη των ιστορικών πηγών. Ανάλογη δραστηριότητα συνέχιζε να επιδεικνύει και στο Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας, όπου σχεδόν κάθε χρόνο παρέμενε επί μακρόν και πρόσφερε σεμινάρια στους υπότροφους ερευνητές του. Καρπός γραπτός αυτών των δραστηριοτήτων υπήρξαν μελέτες που εστιάζουν στην έκδοση, τον σχολιασμό και την ιστορική αξιοποίηση σημαντικών πηγών της υστεροβυζαντινής ιστορίας της Κρήτης αλλά και της ιστορίας της Πελοποννήσου κατά τη λεγόμενη Β' Βενετοκρατία.

2. http://www.emne-mmimon.gr/greek/hroniko_sinantiseon_sizitiseon-a-4.html.

Οι συνεργασίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των σεμιναρίων που διοργάνωνε ο Ντίνος Ντόκος θα οδηγούσαν στην ίδρυση δύο ακόμη επιστημονικών εταιρειών: της Ιονίου Εταιρείας Ιστορικών Μελετών, που εκδίδει από το 1996 το περιοδικό *Περί Ιστορίας*, και της Εταιρείας Έρευνας των Σχέσεων του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού με τη Δύση (Ε.Ε.Σ.Μ.Ν.Ε.Δ.) –ιδρύθηκε το 1986 και εκδίδει από το 1993 το επιστημονικό περιοδικό *Εώα και Εσπέρια*–, της οποίας υπήρξε ιδρυτικό μέλος και επίτιμος πρόεδρος.

Βαθύς γνώστης των βενετικών αρχείων, της υστερομεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης ελληνικής ιστορίας, καθώς και των βοηθητικών επιστημών της Ιστορίας, διαδραμάτισε ρόλο καθοριστικό στην οργάνωση των σπουδών για την ιστορία της ελληνο-λατινικής Ανατολής, παρόλο που ουδέποτε διεκδίκησε τα εύσημα για όσα είχε εντελώς αθόρυβα επιτύχει.

Ερευνητικό – συγγραφικό έργο

Οι αρχικές έρευνες του Κωνσταντίνου Ντόκου ήδη από την περίοδο της υποτροφίας του στο Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας (1962-1964) αλλά και τα μεταγενέστερα ερευνητικά του ταξίδια τόσο στη Βενετία, όπου επέστρεφε σχεδόν ανά έτος, όσο και στο Βατικανό, τη Φλωρεντία και το Παρίσι επικεντρώθηκαν γύρω από τέσσερις κεντρικούς στόχους – άξονες της ιστορίας των βενετοκρατούμενων ελληνικών περιοχών: τη λεγόμενη Β' Βενετοκρατία στην Πελοπόννησο, την Ορθόδοξη Εκκλησία στην Κύπρο, το μεταρρυθμιστικό κίνημα συνολικά στον βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο με έμφαση στην Κύπρο, και τα *Capitula Communitatum Regni Cypri*.

Επάνω σε αυτούς τους άξονες κινούνται τα δημοσιεύματά του με προνομιακό πεδίο την Πελοπόννησο και, ειδικότερα, ζητήματα γύρω από τις μεθόδους αποτύπωσης της γης (κτηματολόγια), του οικισμένου χώρου και των ανθρώπων (απογραφές), την περιουσία της εκεί Ορθόδοξης Εκκλησίας κ.ά.

Το πρώτο βιβλίο που δημοσίευσε για τη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο ήταν η διδακτορική του διατριβή, *Η Στερεά Ελλάς κατά τον Ενετοτουρκικόν πόλεμον (1684-1699) και ο Σαλώνων Φιλόθεος* (Εταιρεία Στερεοελλαδικών Μελετών, Αθήνα 1975, 255 σ.), που υποβλήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών με επιβλέποντα τον Καθηγητή Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη. Η θεματική περιοχή στην οποία εντάσσεται το έργο αυτό, είναι οι πληθυσμιακές μετακινήσεις από τον τουρκοκρατούμενο χώρο προς την Πελοπόννησο στο πλαίσιο της βενετι-

κής εποικιστικής πολιτικής για την κάλυψη των δημογραφικών κενών του αποψιλωμένου από κατοίκους, μετά τους τουρκοβενετικούς πολέμους, Μοριά, με πρόσωπα ευνοϊκά διακείμενα προς τη βενετική προοπτική. Μια από αυτές τις μετακινήσεις μελετάει ο Ντόκος στη διδακτορική του διατριβή. Πρόκειται για τη μετακίνηση μιας ομάδας ανθρώπων από τα Σάλωνα, και γενικά τη Ρούμελη, προς τη βόρεια Πελοπόννησο με πρωτοβουλία του Επισκόπου της πόλης Φιλόθεου (1684-1699). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι με αυτό το βιβλίο εγκαινιάστηκε ουσιαστικά η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία για τον βενετοκρατούμενο Μοριά. Με άλλα λόγια, το έργο του Ντόκου κατά τη μακρά περίοδο της σύνταξής του είχε ελάχιστους συνομιλητές, δεν μπόρεσε δηλαδή να βασιστεί σε μια διαμορφωμένη βιβλιογραφία, στο πλαίσιο της οποίας πολλά ή κάποια από τα πραγματευόμενα θέματα θα είχαν σε κάποιο βαθμό μελετηθεί και διασαφηνιστεί.

Στην ιστορία της βενετοκρατούμενης Πελοποννήσου ο Ντόκος αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ερευνητικής του εργασίας και σε άλλα πεδία. Η αυτο-οργάνωση των κατοίκων στον αστικό και τον αγροτικό χώρο είναι ένα από αυτά. Στη μελέτη του για το κτηματολόγιο της Βοστίτσας και σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις του καταπιάστηκε με τον θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης στις πόλεις της Πελοποννήσου, διακρίνοντάς τον από προγενέστερα μορφώματα που λειτουργούσαν μέχρι τη στιγμή που, χάρη στις ενέργειες του Φραντσέσκο Μοροζίνι και άλλων Βενετών αξιωματούχων, θα ιδρύονταν εκεί αστικές συσσωματώσεις ολιγαρχικού χαρακτήρα.

Το *magnum opus* του Ντόκου υπήρξε, ωστόσο, *Το βενετικό κτηματολόγιο της Βοστίτσας* (Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας: Αθήνα 1993, CVIII+730 σ., σε συνεργασία με τον Γεώργιο Παναγόπουλο). Σε έναν μνημειώδη τόμο δημοσίευσε και επεξεργάστηκε τα δεδομένα του κτηματολογίου της Βοστίτσας, που υλοποίησε το 1700 ο δημόσιος μηχανικός της Βενετίας στην Πελοπόννησο Φραντσέσκο Βαντέυκ με τους πολυάριθμους συνεργάτες του. Ο τόμος επιτρέπει να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη των τεχνικών γεωγραφικής αποτύπωσης που υιοθέτησαν οι Βενετοί στην πελοποννησιακή γη, τεχνικές στοιχειώδεις στους πρώτους χρόνους και σχετικά τελειοποιημένες λίγα χρόνια αργότερα, όπως προκύπτει από τον κώδικα που τελικά εκδόθηκε. Επιτρέπει να γνωρίσουμε και τον κόσμο των τεχνικών, τον οποίον συγκροτούσαν μηχανικοί, τοπογράφοι, γεωμέτρες και οι βοηθοί τους, Βενετοί και μη, πρόσωπα που εργάστηκαν για λογαριασμό της βενετικής διοικητικής μηχανής επιχειρώντας να αποτυπώσουν στο χαρτί, με τρόπο άλλοτε επιτυχημένο και άλλοτε λιγότερο, τη γη, τα βουνά, τα ποτάμια, τα δάση,

τις καλλιεργημένες και χέρσες εκτάσεις, μέσα από ακουαρέλες που θα μπορούσαν να ιδωθούν άλλοτε ως καλαίσθητα έργα μετα-αναγεννησιακής ζωγραφικής και άλλοτε ως εγχειρήματα προ-νεωτερικά ως προς το επίπεδο των τοπογραφικών μεθόδων που αξιοποίησαν.

Εντός του 2021 πρόκειται να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Ηρόδοτος η *opera postuma* του Ντίνου Ντόκου, με τον τίτλο *Αστική αυτοδιόκιση και κοινωνικές τάξεις στη βενετοκρατούμενη Ανατολή και στην Κύπρο*. Αντικείμενο του βιβλίου αποτελεί η ιστορία της βενετοκρατούμενης Κύπρου (1489-1570) και ειδικότερα του αστικού φαινομένου και των ποικίλων ταξικών συσχετισμών και των αντιθέσεων που επηρέαζαν τη συγκρότηση των κοινοτικών συσσωματώσεων στις τρεις μεγαλύτερες πόλεις του νησιού.

Οι μελέτες του Ντίνου Ντόκου, που συνοπτικά εκτέθηκαν παραπάνω, διαμόρφωσαν ένα μοντέλο για τη μεθοδολογία της έρευνας στα βενετικά αρχεία και την αξιοποίηση των πηγών, στην ιστορία τόσο των βενετικών όσο και των οθωμανικών επικρατειών. Το μοντέλο αυτό και γενικά τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα τα μοιράστηκε δημιουργικά με τους πολυάριθμους μαθητές του, πολλοί από τους οποίους ολοκλήρωσαν τις διδακτορικές τους διατριβές σε θέματα ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού.³

Με τον λόγο, τα γραπτά και το παράδειγμά του επηρέασε βαθιά και για πέντε περίπου δεκαετίες πολλές γενιές ερευνητών. Ήταν εξαιρετικά αγαπητός στους μαθητές, στους συναδέλφους, στους φίλους του· άνθρωπος σεμνός και γενναϊόδωρος, με σπάνια ευγένεια, ήθος αλλά και χιούμορ στις εύκολες και τις δύσκολες στιγμές, ένας καλός άνθρωπος.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

3. Πέραν της συμμετοχής του σε πλήθος τριμελών και επταμελών επιτροπών, ο Κ. Ντόκος είχε την ιδιότητα του επιβλέποντος καθηγητή σε πέντε διδακτορικές διατριβές που εγκρίθηκαν στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου: Κωνσταντίνος Λαμπρινός, *Κοινωνία και Διοίκηση στο βενετοκρατούμενο Ρέθυμνο: το ανώτερο κοινωνικό στρώμα των ευγενών, 1571-1646* (1999)· Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, *Θαλάσσιο εμπόριο στη Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (1496-1538)* (2001)· Ευστάθιος Μπίρταχας, *O Paolo Sarpi και οι ελληνορθόδοξοι Βενετοί υπήκοοι ανάμεσα στη Ρώμη και τη Βενετία* (2001)· Αλέξης Μάλλιχαρης, *Η συγκρότηση του κοινωνικού χώρου στη ΒΔ Πελοπόννησο την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας (1687-1715). Μετανάστευση και εγκατάσταση πληθυσμιακών ομάδων στα διαμερίσματα Πατρών και Γαστούνης* (2001)· Μαρία Μονδέλου, *Ο γάμος και ο θάνατος στη Σητεία τον 16ο αιώνα – Συμβολή στην κοινωνική ιστορία της πόλης* (2012).